

Marlena Stradomska

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
Lublin, Poland

Bagno behawioralne – reduktor
wewnątrz sterowności – generator
zewnątrz sterowności. Adolescent
w ponowoczesnej rzeczywistości /
*Behavioral sink - reducer inside steerability -
generator of external control. Young people in
postmodern reality*

Abstract

This article is to constitute the conclusion on the subject of the concept of behavioral sink and suicidal problems in the present times. For ages, people have occupied certain spaces and operate in their area. As communities, there are some cultural, economic and social systems. Thus they give shape to the spaces occupied - they form countries, regions, cities, villages and districts. All these territorial units, as well as architecture, houses, streets, public buildings and other elements of the landscape - constitute a socially created space. Researchers are trying to explain some issues through approaches in psychology: behavioral, humanistic, functional, cognitive or psychodynamic. Modernity is associated with many challenges of a psychological nature. Too many people in a territory cause many negative phenomena, including suicidal behavior. Due to the various models of interpretation of this phenomenon, the work is only a prelude to further theoretical and practical considerations in the field of behavioral sink.

Key words: psychology, behavioral sink.

WPROWADZENIE

Przejęzyczenie populacji doprowadza bardzo często do wielu negatywnych dla zdrowia i życia populacji skutków. Można wyróżniać w tym przypadku dezorganizację i patologizację życia. Bagno behawioralne jest często podejmowanym tematem przez przedstawicieli psychologii, w szczególności behawiorystów. W niektórych aspektach życie człowieka nieodłącznie związane

jest funkcjonowaniem zwierząt. Bagno behawioralne można interpretować jako wypaczenie zachowań społecznych, które związane są z zagęszczeniem obiektów mieszkalnych, a przestrzeń związana z mieszkaniem czy domem jest istotą socjalizacji (Martin, Joomis, 2007:72-75). Bezpieczne miejsce życia wpływa poprawnie na psychologiczne aspekty funkcjonowania człowieka (Clarke, 2005, s.142-143). Teoria Maslowa, która odwołuje się do społecznego ujęcia współdziałania Eltona Mayo podejmuje tematykę hierarchii potrzeb. Na każdym poziomie piramidy otoczenie i przestrzeń odgrywają kluczową rolę w zaspokajaniu potrzeb. Zaczynając od podstawowych – biologicznych, po potrzeby bezpieczeństwa i afiliacji społecznej na samorealizacji kończąc (Maslow, 1934: 370-396).

Naturalne dla większości społeczeństwa jest to, że w miejskim środowisku można wyróżnić dzielnice, które są bezpieczne i takie, które do nich nie należą. Ważna kwestia w takim przypadku dotyczy zabudowy danego terenu, wyposażenia czy sposobu użytkowania przestrzeni (Wekerle, Whitzman, 1993: 50-127). Wiele kwestii zależy od tego jak zachowują się mieszkańcy w konkretnym środowisku (Jałowiecki, Szczepański, 2006: 314-426). Aspekty te zależą od statusu społeczno-ekonomicznego osób, patologii czy demoralizacji na obszarze (Czarnecki, Siemiński, 2004: 16-21). W dostępnej literaturze można spotkać się z tezą, że zachowania przestępcze mogą pojawiać się w niemalże każdej społeczności. Niezależnie od tego jak spostrzegana jest dana dzielnica czy obszar (Bałandynowicz, 1998: 15). Natomiast inni badacze szczególnie nacisk kładą na użytkowników danej przestrzeni, a nie na samo miejsce (Crouch, Shaftoe, Fleming, 2004: 33). Wówczas odpowiedzialność za poszczególne zachowania jest kładziona na mieszkańców (Szyszko, Rylke, Jeżowski, 2002: 41-57). Błędne jest zatem założenie, że wszyscy mieszkańcy danego miejsca np. w Lublinie dzielnica Tatary, Bronowice czy Stare Miasto to osoby zdolne do popełnienia przestępstwa takiego jak: kradzież. Niestety niektóre zakorzenione w świadomości społecznej legendy towarzyszą mieszkańcom przez wiele lat. Trudno kontrolować niniejszą kwestię, a jeszcze bardziej problematyczna i wymagająca jest zmiana myślenia u przedstawicieli danej grupy. (Jałowiecki, 2010: 19-48). Warto w tym momencie zaznaczyć fakt o przestrzeni społecznej, czyli takiej, która zależy od społeczeństwa, bowiem to ludzkość przekształca przyrodę i jest w stanie wpływać na otoczenie (Grafmayer, Joseph, 1979: 23).

BAGNO BEHAVIORALNE

Pojęcie bagna behawioralnego zostało po raz pierwszy wprowadzone przez Johna Calhoun'a w 1958 roku. Już w 1895 roku Gustave Le Bon pisał o specyfice zachowania ludzi w tłumie. W latach 60. XX wieku John Calhoun, na podstawie badań na szczurach, stworzył znane dziś pojęcie - bagno behawioralne (behavioral sink). Zgodnie z danymi z przeprowadzonych badań oznacza ono, że przyuczone do życia w ciasnocie osobniki nadal tłoczą się razem, mimo tego, że mają miejsce do swobodnego funkcjonowania. W związku z powyższym, w taki sposób tworzone jest wtórne zagęszczenie. Reakcją na trudną sytuację jest hiperaktywność i agresja jednych i pasywność innych – z obserwacji wynika także, że jedne zwierzęta w ostateczności zagryzają drugie. Mimo, że badania przeprowadzone było

na zwierzętach, pewne zależności dotyczące funkcjonowania tychże uczestników zauważono w obszarze społecznym. Reasumując niniejsze pojęcie przejęto do opisu zachowań ludzi w trudnych przestrzennie warunkach. Efektem zatłoczenia jest zmniejszenie, a nawet utrata obszaru prywatności niezbędnego do prawidłowego funkcjonowania człowieka. Jeśli jednostka czuje się w najbliższym otoczeniu niekomfortowo, może powodować to wiele zagrażających życiu i zdrowiu sytuacji. Mimo, że pewne mechanizmy biorące udział w powstawaniu zachowań agresywnych nie ulegają zmianie, obserwuje się stały wzrost poziomu agresji w społeczeństwie (Rogge, 2009, s.10). Przeciętny mieszkaniec miasta jest narażony na coraz wyższy poziom hałasu, większe zatłoczenie na ulicach, w sklepach oraz w ruchu ulicznym (Clarke, 2005, s.142-143).

Pospiszyl wśród najważniejszych wskaźników świadczących o zmieniającej się skali zjawiska agresji wymienia wzrost brutalizacji zachowań, unifikację grupową oraz płciową zachowań agresywnych, obniżenie się wieku przestępców oraz manifestowanie zachowań agresywnych niezależnie od przestrzeni społecznej (Pospiszyl, 2010: 107). Podsumowując te spostrzeżenia można stwierdzić, że zachowania agresywne stają się coraz bardziej brutalne, a sprawcami przestępstw stają się coraz młodszy ludzie.

PSYCHOLOGIA ŚRODOWISKOWA

Psychologia środowiskowa, nauka powstała w połowie XX wieku, bada relacje i zależności między człowiekiem a środowiskiem: materialnym, geograficznym, przestrzennym, architektonicznym, wirtualnym, społecznym, kulturowym, ekologicznym i psychologicznym. Ważny jest tu zatem wpływ fizycznych właściwości środowiska, takich jak: dźwięki, formy przestrzeni na ludzką psychikę i zachowanie, a także praktyczne zastosowanie wiedzy o tym, jak człowiek funkcjonuje w środowisku (Clarke, 2005, s.142-143).

Psychologia środowiskowa stawia też pytanie, czy badaną relację człowiek – środowisko określamy wyłącznie na poziomie jednostki, czy też możliwe są uogólnienia na poziom grupy lub społeczeństwa. Wydaje się prawdopodobne, że kontekst społeczny ma w tym przypadku kluczowe znaczenie i że różnice indywidualne są stosunkowo niewielkie. Ludzie odbierają bodźce płynące ze środowiska, w którym żyją - dzieje się to za sprawą procesu percepcji, dzięki któremu człowiek ma łączność z zewnętrznym światem, przyjmuje i analizuje informacje oraz może poruszać się w przestrzeni.

Przestrzeń jest także społeczna, ponieważ charakteryzują ją ludzkie działania problemem staje się w dzisiejszych czasach próba przyporządkowania poszczególnych przestrzeni danej grupie użytkowników, ze względu na stale rozrastającą się przestrzeń publiczną (Moles, Rohmer, 1973:32) Przestrzeń ta ze względu na swe duże rozmiary i zamieszkiwanie przez różne podgrupy, w większej mierze jest narażona na ataki agresji ukierunkowanej w samą przestrzeń, ponieważ grupy te nierzadko cechuje wiele różnic chociażby kulturowych, które są powodem konfliktów intergrupowych. Nieumiejętność radzenia sobie z konfliktami prowadzi

do wykorzystywania najprostszych środków, między innymi zachowań agresywnych i aktów wandalizmu (Chmielewski, 2001, 13-24).

Przegęszczanie populacyjne na małych przestrzeniach może doprowadzić do:

- deformacji stosunków społecznych,
- zaburzeń relacji międzyludzkich,
- trudności w systemach rodzinnych,
- negatywnego wpływu na psychikę i zachowania jednostki,
- zachowania nieakceptowalne społecznie,
- nieuzasadnioną agresję,
- zachowania ryzykowne,
- akty wandalizmu i inne (Kalinowski, Niewiadomska, 2010, s. 15-35)

Problemem obszarów przegęszczonych, a więc m.in. osiedli wielkopłytowych, czy też starych zaniedbanych dzielnic wielkomiejskich staje się często uzależnienie od alkoholu i innych substancji psychoaktywnych, brak celów życiowych młodzieży, zaniedbania edukacyjne i zdrowotne, narastająca frustracja. Zgodnie z przyjętymi założeniami można definiować je jako działania niosące ryzyko negatywnych konsekwencji zarówno dla zdrowia fizycznego i psychicznego, jak i otoczenia społecznego. Reasumując, wyróżnić można palenie tytoniu, używanie alkoholu i innych środków psychoaktywnych (narkotyków, lotnych rozpuszczalników, leków), wczesną aktywność seksualną, zachowania agresywne i przestępcze (Kazdin, 1996: 377-408).

Wykres 1. Wybrane konsekwencje związane z przegęszczaniem populacji.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Kazdin, 1996 s. 377-408

KRYTERIA POZYTYWNEJ ADAPTACJI

Zgodnie ze słownikiem języka polskiego PWN habitat to «środowisko, w którym osobniki danego gatunku znajdują najdogodniejsze warunki do życia». Habitat znajduje się w stanie dynamicznej równowagi między człowiekiem a środowiskiem, między aktywnością mieszkańców a oprawą przestrzenną ich życia. Trwałe zakłócenie tej równowagi, wynikające z braku możliwości adaptacji człowieka do zmieniającego się środowiska lub adaptacji środowiska do zmieniających się zachowań przestrzennych człowieka, może mieć dramatyczny wpływ zarówno na stan habitatu, jak i na życie jego mieszkańców. Objawami negatywnych zjawisk zachodzących w relacji człowiek - habitat są rozszerzające się obszary degradacji przestrzennej miast i metropolii oraz pojawianie się patologii społecznych, a także powstawanie bagna behawioralnego w środowisku mieszkaniowym (Martin, Jomomis, 2007:72-75).

W literaturze przedmiotu możemy wyróżnić różne definicje związane z przystosowaniem (adaptacją). Poniżej przedstawiono kryteria wyodrębnione w różnych dziedzinach nauki (Pytka, 2002, s.96)

Rodzaj kryterium:	Treść kryterium:
Biologiczne/ekologiczne:	Dążenie do zachowania egzystencji jednostkowej, przetrwania w środowisku naturalnym czy społeczno-kulturowym.
Medyczne/psychiatryczne:	Stan zdrowia psychicznego i fizycznego zgodny z normami medycznymi (brak zaburzeń funkcjonalnych).
Psychologiczne:	Optymalne sposoby redukcji napięć wewnętrznych, utrzymywanie homeostazy psychicznej (subiektywne poczucie dobrego przystosowania i zadowolenia).
Socjologiczne:	Motywacja zachowań i postępowanie zgodnie z powszechnie akceptowanymi normami.
Pedagogiczne:	Dążenie do samourzeczywistnienia, autonomii, samowychowania i rozwoju.
Interakcyjne:	Aktywne reagowanie na bodźce pochodzące z otoczenia fizycznego i społecznego; umiejętność przeciwstawiania się presji niekorzystnych czynników biopsychicznych, środowiskowych i sytuacyjnych.

Źródło: Kalinowski M., Niewiadomska I., 2010, Skazani na wykluczenie!? s. 15-16

Przedstawiona wyżej tabela, w skrócie ukazuje wielowymiarowość i różność w interpretacjach określonych dziedzin naukowych. Warto zaznaczyć, że jest to wymiana pomiędzy organizmem a otoczeniem. Można interpretować to przede wszystkim jako proces asymilacji i akomodacji. W niniejszym artykule uwaga skupiona zostanie na psychologicznych kryteriach adaptacji (Kalinowski, Niewiadomska, 2010: 15-16). Otóż przystosowanie człowieka jest związane w dużej mierze z funkcjonowaniem jego osobowości, która jest nieodłącznie związana z elementami biologicznymi, psychicznymi czy społecznymi (Bonta 2002, s. 363-364). Kolejny aspekt to umiejętność przystosowania - zatem zależy od kwestii interpersonalnych i możliwości odnalezienia się w konkretnych warunkach (Błachut, Gaberle, Krajewski, 2001, s. 478-479).

Wśród czynników wpływających na zachowania ryzykowne, obok wieku, płci, określonych cech osobowości i temperamentu, poczucia umiejscowienia kontroli - coraz większą wagę przywiązuje się właśnie do kulturowo i społecznie uwarunkowanych postaw wobec ryzyka (Stawiarska-Lietzau, 2006: 171-192). Według wielu badaczy ryzyko jest zjawiskiem wynikającym z chęci odczucia ekscytacji, która stanowi rodzaj zysku i wzmocnienia pozytywnego, którego część osób podejmujących je chce uzyskać efekt natychmiast (Goszczyńska, Studenski, 2006: 9-16). Wymienione wyżej zachowania z jednej strony ukazują wpływ otoczenia na zachowania ryzykowne, z drugiej strony określają powstający mechanizm jako formę prostej nagrody (Poyner, 1983:6). Nieumiejętne projektowanie może sprawić, że zagospodarowanie jednego fragmentu z większego terenu przestrzeni publicznej przy zupełnym pominięciu reszty doprowadzi do postrzegania go, jako swoistego getta oraz da wyraźnie odczuć brak zainteresowania resztą terenu. Ważne jest wyważenie tych proporcji i nie dopuszczanie do sytuacji, gdy jedna z grup społecznych zostanie pominięta (Halbwachs, 1970: 132)

Powszechnie wiadomy jest fakt, iż na terenach o zagęszczonej populacji możliwość zachowania dystansów oraz układu różnych barier, czytelność i klarowność przestrzeni wpływają pozytywnie na funkcjonowanie społeczności na małym obszarze (Czarnecki, Siemiński, 2004: 16-21, 25-73, 97-138, 170-210). W związku z powyższym powinno się niniejsze wiadomości brać pod uwagę przy tworzeniu przestrzeni miejskiej (Czarnecki, Siemiński, 2004: 25-73). Między człowiekiem a środowiskiem dokonuje się stała wymiana „te dynamiczne reakcje akomodacja-asymilacja między podmiotem a środowiskiem są nieodłączną częścią złożonego układu organizacji społecznej, a szczególnie reguł określających zróżnicowanie ról w ich związku z podziałem pracy społecznej (...)” na danym obszarze (Imbert, 1978: 11). Przy większych niezagospodarowanych obszarach ludzie tracą swoistego rodzaju przynależność do danego miejsca, a także trudniej im tworzyć więzi jako społecznościom. Innym aspektem jest również fakt, że przyczynia się to do łatwiejszego tworzenia się subkultur na danym terenie, szczególnie wśród grup młodzieży (Wekerle, Whitzman, 1993: 50-127). Badacze uważają, że małe dobrze zagospodarowane przestrzenie nie będą pełniły swoich funkcji należycie, jeśli nie będą miały wyznaczonych granic oraz odpowiedzialnego za ich utrzymanie gospodarza. (Chmielewski, 2001, 13-24)

ŁAD SPOŁECZNY A ŚRODOWISKO

Ład psycho-społeczny oparty jest na sieci stosunków społecznych i wyraża się najlepiej w więziach sąsiedzkich lub ich braku, we wzajemnym do siebie nastawieniu ze strony znanych, najbliższych i dalszych sąsiadów, w poziomie zażyłości i identyfikacji z miejscem i przestrzenią osiedla czy zespołu mieszkaniowego, w ocenie stanu bezpieczeństwa w zajmowanym osiedlu, zespole czy kwartale. (Martin, Joomis, 2007:72-75). Ład ten ujmować można przy pomocy następujących par opozycji:

Tabela 1. Ład psycho-społeczny zestawienie wymiarów.

Ład psycho-społeczny	
Wymiar pozytywny	Wymiar negatywny
poczucie bycia u siebie (w mieście, w osiedlu)	poczucie zagubienia i obcości (w mieście, w osiedlu)
dobre stosunki sąsiedzkie (w mieście, w osiedlu)	złe stosunki sąsiedzkie lub ich brak (w mieście, w osiedlu)
dobra dzielnica (w mieście, w osiedlu)	zła dzielnica (w mieście, w osiedlu),
bezpieczna dzielnica (w mieście, w osiedlu)	niebezpieczna dzielnica (w mieście, w osiedlu),
spokojna dzielnica (w mieście, w osiedlu)	hałaśliwa dzielnica (w mieście, w osiedlu).

Źródło: Kalinowski M., Niewiadomska I., 2010, Skazani na wykluczenie!? s. 15-16

Sytuacja psychologiczna mieszkańców wielkich ośrodków miejskich, charakteryzujących się bardzo wysoką gęstością zaludnienia, jest na całym świecie podobna, nie jest to element spotykany tylko i wyłącznie w naszym społeczeństwie. Sugeruję raczej, że to społeczeństwo polskie rozwija się zgodnie z obowiązującymi w świecie zachodnioeuropejskim i amerykańskim trendami.

Z kolei w odniesieniu do domu i mieszkania korzystać można z następujących par opozycji, które różnicują czy jednostka czuje się w danym środowisku dobrze czy nie jest w stanie się przystosować.

Tabela 2. Miejsce zamieszkania jednostki a postrzeganie miejsca.

Miejsce zamieszkania jednostki	
poczucie bycia u siebie	poczucie zagubienia
poczucie bezpieczeństwa prywatnego	poczucie zagrożenia (zagrożenia zewnętrzne, przemoc domowa)
poczucie <i>dobrego sąsiedztwa</i> w najbliższym otoczeniu	poczucie <i>złego sąsiedztwa</i>

Źródło: Kalinowski M., Niewiadomska I., 2010, Skazani na wykluczenie!? s. 15-16

Studia nad społeczną funkcją mieszkania i domu uwzględniać winny - oprócz zjawisk kreatywnych, formowania postaw prorodzinnych i prospołecznych - także przejawy domowej patologii, zwłaszcza zaś przejawy przemocy fizycznej i psychicznej w rodzinie, czyli tak zwanej przemocy domowej.

PODSUMOWANIE

Szybsze tempo życia oraz dokonujące się aktualnie przemiany w sferze społeczno-kulturowej i obyczajowości powodują, że ludzie coraz częściej nie radzą sobie z trudnościami, które z tego wynikają.

Postępująca degradacja środowiska naturalnego i pogarszające się warunki życia w miastach sprawiły, że problemem postrzegania i odbioru przestrzeni zainteresowała się zarówno socjologia jak i psychologia (Jałowiecki, Szczepański, 2006: 314-426). Próbując wyjaśnić narastające frustracje społeczne oraz wszelkiego ro-

dzaju objawy nerwicowe zaczęto baczniej obserwować relacje ludzkie w kontekście przestrzeni. Niezwykle często powodem stresu może być strach przed utratą orientacji przestrzennej. Jest to powodowane zbyt dużą otwartością przestrzeni, która jest sprzeczna z wyobrażeniem schronienia w psychice ludzkiej.

Nawiązując do eksperymentu Calhoun'a zwierzęta tak proste jak mysz, najbardziej złożone zachowania obejmują powiązane ze sobą elementy zalotów, matczynej opieki, obrony terytorialnej, oraz hierarchicznej wewnątrz- i międzygrupowej organizacji społecznej. Gdy zachowania związane z tymi rolami nie są wykształcane, nie ma możliwości do rozwoju organizacji społecznej. Wykazały powyższe badania, wszyscy członkowie populacji zestarzeją się i ostatecznie umrą., gatunek wymrze. Dla zwierzęcia tak złożonego jak człowiek, nie ma logicznego powodu, dla którego porównywalna sekwencja zdarzeń również nie miałaby doprowadzić do wymarcia gatunku. Jeśli możliwości odegrania roli w dużym stopniu nie sprostają zapotrzebowaniu tych, w których są pokładane nadzieje, i którzy są w stanie je odegrać, to skutkiem będzie jedynie przemoc i zakłócenia w organizacji społecznej. Jednostki urodzone w takich warunkach będą tak bardzo oderwane od rzeczywistości, że nie będą w stanie być nawet wyobcowane. Ich najbardziej złożone zachowania staną się fragmentaryczne. Nabywanie, tworzenie i wykorzystywanie pomysłów, potrzebnych do życia w postindustrialnym, kulturalno-konceptyjno-technologicznym społeczeństwie, zostanie zablokowane. Biologiczna rozrodczość myszy zawiera najbardziej złożone zachowania charakterystyczne dla tego gatunku, podobnie rzecz ma się z zachowaniami prowadzącymi do rozrodu u ludzi. Utrata tych szczególnych, złożonych zachowań oznacza śmierć gatunku. Nawiązując do Hillier'a podkreśla również, że „czynniki przestrzenne samodzielnie nie zwiększają, ani nie zmniejszają bezpieczeństwa: one wchodzą ze sobą w interakcje” (Hillier, 2002: 5).

W nawiązaniu do badaczy ważną rzeczą jest uświadomienie sobie faktu, iż mamy bezpośrednio wpływ na poprawę bezpieczeństwa naszego oraz naszych bliskich. Bierna postawa jak najbardziej sprzyja szerzeniu się coraz to większych patologii i sprawia, że kontakt społecznościowy wciąż się zaciera. Warto zauważyć, że gdy każdy z nas wykona mały krok dla poparcia pewnych inicjatyw, może się to bezpośrednio przełożyć na zmianę.

BIBLIOGRAFIA:

1. Bałandynowicz A., Zapobieganie przestępczości: studium prawno – porównawcze z zakresu polityki kryminalnej. Premium, Warszawa, 1998, 15
2. Bonta J. (2002). Offender Risk Assessment. Guidelines for Selection and Use. *Criminal Justice and Behavior* nr 4, s.355-379.
3. Błachut., Gaberle A., Krajweski K. (2001). Kryminologia. Gdańsk: Arche.
4. Calhoun J.B., Population Density and Social Pathology, *Calif Med.* 1970; 113(5): 54
5. Chmielewski J. M., Teoria urbanistyki w projektowaniu i planowaniu miast. Oficyna wydawnicza Politechniki Wrocławskiej, Wrocław, 2001, 13-24, 25-50, 81-104
6. Clarke D., Zachowania prospołeczne i antyspołeczne, Gdańsk 2005, s. 142-143.

7. Crouch S., Shaftoe H., Fleming R. Bezpieczne mieszkanie, dom i osiedle [w]: Czarnecki B., Siemiński W., Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej. Difin, Warszawa, 2004, 33
8. Czarnecki B., Siemiński W., Kształtowanie bezpiecznej przestrzeni publicznej. Difin, Warszawa, 2004, 16-21, 25-73, 97-138, 170-210
9. Goszczyńska M., Studenski R., Przedmowa, w: Psychologia zachowań ryzykownych. Koncepcje badania praktyka. Goszczyńska M., Studenski R. (red.), Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa, 2006, s. 9-16.
10. Grafmayer Y., Joseph J., L'ecole de Chicago. Ed. Du Champ Urbain, Paris, 1979, 23
11. Halbwachs M., La morfologie sociale. A. Colin, Paryż, 1970, 132
12. Hillier B., Can streets be made safe?, maszynopis, Londyn, 2002, 5
13. Imbert M., Production, gestion et appropriation des espaces exterieures au milieu Urbanie novueau, La ville nouvelle du Vaudreuil. T. I, maszynopis, Paryż, 1978, 11
14. Jałowiecki B., Społeczne wytwarzanie przestrzeni. Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa, 2010, 19-48
15. Jałowiecki B., Szczepański M. S., Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej. Scholar, Warszawa, 2006, 314-426
16. Kalinowski M., Niewiadomska I. (2010). Skazani na wykluczenie!? Zasoby adaptacyjne osób zagrożonych marginalizacją społeczną. Lublin: Wydawnictwo KUL
17. Kazdin A. E., Problem solving and parent management in treating aggressive and antisocial behavior. Psychosocial treatments for child and adolescent disorders: Empirically based strategies for clinical practice, w: Psychosocial treatments for child and adolescent disorders: Empirically based strategies for clinical practice. Hibbs, E. D., Jensen, P. S., (red.), American Psychological Association, Waszyngton, 1996, 377-408
18. Martin D., Joomis K., Building Teachers: A Constructivist Approach to Introducing Education, Belmont, Wadsworth, 2007, 72–75 |
19. Maslow A., A theory of human motivation. Psychological Review, 1943, 50: 370-396
20. Moles A., Rohmer E., Psychologie de l'espace. Casterman, Tournai, 1973, 32
21. Pospiszyl I., Patologie społeczne. Warszawa 2010, s. 107.
22. Poyner B., Design Against Crime: Beyond Defensible Space. Butterworths, Londyn, 1983, 6
23. Pytka L. (2002). Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne i metodyczne. Warszawa: Wydawnictwo ASP.
24. Rogge J.-U., Agresja a wychowanie. Czy dzieci mają prawo do agresji? Kielce 2009, s. 10.
25. Stawiarska-Lietzau M., Wybrane podmiotowe uwarunkowania skłonności do ryzyka u kobiet i mężczyzn, w: Psychologia zachowań ryzykownych. Koncepcje, badania, praktyka. Goszczyńska M., Studenski R. (red.), Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa, 2006, s. 171-192.
26. Szyszko J., Rylke J., Jeżowski P., Ocena i wycena zasobów przyrodniczych. SGGW, Warszawa, 2002, 41-57
27. Wekerle G., Whitzman C., Safe Cities, Giudelines For Planning, Design and Management. Van Nostrand Reinhold, Nowy Jork, 1993, 50, 127